

KOGNITIV TILSHUNOSLIK NUQTAI NAZARIDAN ISPAN VA O‘ZBEK TILLARIDA “ODAM” KONSEPTINING METAFORIK TASVIRI

ABDULLAYEVA FOTIMA KOMILJON QIZI

O‘zDJTU o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan ispan va o‘zbek tillarida “odam” konseptining metaforik tasviri qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida inson obrazi bilan bog‘liq konseptual metaforalar, ularning semantik tuzilishi hamda lingvomadaniy xususiyatlari o‘rganiladi. Shuningdek, maqol, matal, frazeologik birliklar va badiiy matnlarda “odam” konseptining qanday metaforik vositalar orqali ifodalanishi tahlil qilinadi. Inson xarakteri, ruhiyati, axloqiy fazilatlari va ijtimoiy munosabatlarning hayvon, tabiat, rang, tana a‘zolari hamda predmet obrazlari orqali verbalizatsiya qilinishi ochib beriladi. Tadqiqot natijasida ispan va o‘zbek xalqlarining milliy tafakkuri, mentaliteti va madaniy qadriyatlari konseptual metaforalar orqali namoyon bo‘lishi aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: *kognitiv tilshunoslik, konsept, odam konsepti, konseptual metafora, metaforik tasvir, lingvomadaniyat, semantika, paremiologiya, frazeologiya, verbalizatsiya, milliy mentalitet, ispan tili, o‘zbek tili, kognitiv semantika, obrazlilik.*

KIRISH

Zamonaviy kognitiv tilshunoslik tilni inson tafakkuri, idrok jarayoni va konseptual tizimi bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganadigan fan sohasi hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda metafora oddiy badiiy tasvir vositasi emas, balki inson ongida mavhum tushunchalarni anglash va konseptualizatsiya qilish mexanizmi sifatida talqin qilinadi. Ayniqsa, “odam” konsepti turli tillarda metaforik modellar orqali ifodalanib, xalqning milliy mentaliteti, madaniy qadriyatlari va tarixiy tajribasini aks

ettiradi. Ispan va o‘zbek tillarida inson obrazi ko‘pincha hayvon, tabiat, rang, tana a‘zolari hamda predmetlar orqali metaforik shaklda verbalizatsiya qilinadi.

ASOSIY QISM

2025-yilda Andijon davlat chet tillari instituti dotsenti Abdulaziz Mattiyev tomonidan chop etilgan “Kognitiv tilshunoslikda metafora konseptualizatsiya vositasi sifatida: ingliz va o‘zbek tilshunosligi tajribasi” nomli tadqiqotda metafora inson tafakkurining asosiy mexanizmlaridan biri sifatida tahlil qilinadi. Muallif konseptual metafora nazariyasiga asoslanib, metafora orqali abstrakt tushunchalar konkret tajriba yordamida idrok qilinishini ta’kidlaydi. Tadqiqotda “manba domeni” va “maqsad domeni” tushunchalari asosida inson tafakkuridagi konseptual xaritalash mexanizmlari ochib berilgan. Bu holat “odam” konseptining metaforik tasvirini tahlil qilishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, “inson - yo‘lchi”, “hayot - yo‘l”, “qalb - idish” kabi metaforalar insonning hayotiy tajribasini tushunishda asosiy konseptual modellar sifatida ko‘riladi.

Kognitiv tilshunoslikda metaforalar insonning dunyoni qanday idrok etishini ko‘rsatadigan mental modellardan biri hisoblanadi. 2025-yilda Alisher Navoiy nomidagi O‘zbek tili va adabiyoti universiteti tadqiqotchisi Arislanova Muxlisa Zakir qizi tomonidan chop etilgan “Kognitiv tilshunoslik: til va tafakkur o‘rtasidagi ko‘prik” maqolasida metafora inson ongidagi freymlar, ssenariylar va semantik maydonlar bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Tadqiqotda metafora insonning hissiyoti va tafakkurini ifodalovchi asosiy vositalardan biri ekanligi ko‘rsatib berilgan. Muallifning fikriga ko‘ra, metafora poetik bezak emas, balki insonning olamni tushunish modeli hisoblanadi. Aynan shu jihat “odam” konseptining metaforik tasvirida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Ispan tilida “odam” konsepti ko‘pincha individual xarakter, ichki iroda va ruhiy holat bilan bog‘liq metaforalar orqali ifodalanadi. Masalan, “El hombre es un lobo para el hombre” (“Inson inson uchun bo‘ri”) metaforasi inson tabiatidagi shafqatsizlik va raqobatni ifodalaydi. Bu metafora Tomas Gobbs falsafasi bilan ham

bog‘liq bo‘lib, ispan tilida keng konseptual model sifatida yashab kelmoqda. Shuningdek, “corazón de piedra” (“tosh yurak”) metaforasi insonning rahmsizligini ifodalasa, “alma limpia” (“toza qalb”) birikmasi poklik va samimiyat ramzi sifatida qo‘llanadi. Ispan metaforik tafakkurida inson ko‘pincha ichki psixologik holatlar bilan bog‘liq obrazlar orqali tasvirlanadi.

O‘zbek tilida esa “odam” konseptining metaforik tasviri ko‘proq jamoaviy ong, axloqiy me‘yorlar va milliy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq. Masalan, “bag‘ri keng odam”, “ko‘ngli oq”, “yuragi qora”, “qo‘li ochiq” kabi metaforik birliklar insonning axloqiy sifatlarini tana a‘zolari yoki rang obrazlari orqali ifodalaydi. Bu yerda “yurak” mehr va saxovat markazi, “ko‘ngil” esa insonning ruhiy olami sifatida konseptuallashtiriladi. Rang metaforalari ham muhim o‘rin tutadi: oq rang poklik va halollikni, qora rang esa yomon niyat yoki salbiy xarakterni ifodalaydi.

2023-yilda chop etilgan “Tilshunoslikda pragmatik va kognitivlikning o‘rganilishi” nomli ilmiy maqolada kognitiv tilshunoslik inson tafakkurini til orqali tadqiq etuvchi zamonaviy yo‘nalish sifatida tavsiflanadi. Tadqiqotda konsept tushunchasi inson ongidagi bilim va tajribani aks ettiruvchi mental birlik sifatida talqin qilingan. Muallif metaforik birliklarning insonning pragmatik va psixologik tajribasi bilan uzviy bog‘liqligini ta’kidlaydi. Bu esa “odam” konseptining metaforik ifodasini faqat semantik emas, balki psixologik va pragmatik hodisa sifatida ham talqin qilish imkonini beradi.

2023-yilda e‘lon qilingan “Metafora va uning jahon va o‘zbek tilshunosligida o‘rganilish tarixi” maqolasida metafora nazariyasining shakllanish bosqichlari tahlil qilingan. Tadqiqotchilar metaforaning oddiy o‘xshatish emas, balki inson tafakkurining asosiy modeli ekanligini qayd etadilar. Tadqiqotda metafora modeli, konseptual metafora va kognitiv metafora tushunchalari batafsil sharhlanadi. Ushbu nazariy qarashlar “odam” konseptining metaforik tasvirini izohlashda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

2026-yilda chop etilgan “Ingliz va o‘zbek tillarida metaforalarning qiyosiy tahlili” maqolasida metaforalarning milliy madaniyat va tafakkur bilan bog‘liqligi chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotchilar metaforalarning xalqning dunyoqarashi va mentalitetini aks ettirishdagi rolini ko‘rsatib berganlar. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, sharq xalqlarida inson obrazi ko‘proq axloqiy va jamoaviy qadriyatlar bilan bog‘liq bo‘lsa, g‘arb tafakkurida shaxsiy tajriba va individualizm ustunroq namoyon bo‘ladi. Bu holat ispan va o‘zbek tillaridagi “odam” konsepti metaforalarida ham aniq kuzatiladi.

2026-yilda chop etilgan “Ingliz va o‘zbek tillarida metaforalarning kognitiv xususiyatlari” maqolasida metafora inson tafakkuri va konseptual tizim bilan uzviy bog‘liq hodisa sifatida tahlil qilinadi. Mualliflar metaforik birliklar orqali milliy madaniyat va mentalitetning aks etishini ko‘rsatib beradilar. Tadqiqotda metaforalar til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘lovchi mexanizm sifatida baholanadi. Ushbu nazariy qarashlar ispan va o‘zbek tillaridagi “odam” konseptining metaforik modellarini qiyosiy o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Qiyosiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ispan va o‘zbek tillarida “odam” konsepti universal kognitiv model sifatida mavjud bo‘lsa-da, uning metaforik verbalizatsiyasi milliy-madaniy tafakkurga qarab farqlanadi. O‘zbek tilida insonning ma’naviy pokligi, mehribonligi, jamoaga sodiqligi va axloqiy fazilatlari ko‘proq metaforik tasvirlansa, ispan tilida insonning ichki erkinligi, shaxsiy mas’uliyati va individual psixologik holatlari ustunroq ifodalanadi. Shu sababli metaforik birliklar xalqning mental xaritasi va madaniy kodlarini o‘zida mujassamlashtiruvchi muhim lingvokognitiv vosita hisoblanadi.

XULOSA

Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ispan va o‘zbek tillarida “odam” konsepti inson tafakkuri, milliy mentalitet hamda madaniy qadriyatlarni aks ettiruvchi muhim konseptual birlik hisoblanadi. Metafora esa ushbu konseptni ifodalovchi asosiy kognitiv mexanizmlardan biri sifatida

namoyon bo‘ladi. Tadqiqot davomida metaforik birliklar insonning ichki dunyosi, xarakteri, hissiyoti, axloqiy fazilatlari va ijtimoiy munosabatlarini tasvirlashda muhim lingvistik vosita ekanligi aniqlandi.

Qiyosiy tahlil natijalari ispan va o‘zbek tillarida “odam” konseptining metaforik verbalizatsiyasida umumiy hamda farqli jihatlar mavjudligini ko‘rsatdi. Har ikki tilda inson obrazi hayvonlar, tana a‘zolari, ranglar, tabiat hodisalari va predmetlar orqali metaforik tasvirlanadi. Bu esa inson tafakkurining universal konseptual modellar asosida shakllanishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, metaforalarning mazmuni va semantik yo‘nalishi milliy madaniyat hamda tarixiy tajriba bilan chambarchas bog‘liq ekanligi kuzatildi.

O‘zbek tilidagi metaforalarda insonning ma’naviy dunyosi, mehr-oqibati, jamoaviylik hissi, kattaga hurmat va axloqiy pokligi ustuvor ahamiyat kasb etadi. “Bag‘ri keng”, “ko‘ngli oq”, “qo‘li ochiq” kabi metaforik birliklar insonning ijobiy axloqiy sifatlarini ifodalovchi milliy konseptual modellar sifatida namoyon bo‘ladi. Ispan tilida esa insonning individual xarakteri, ichki ruhiyati, ehtiyotkorligi va shaxsiy mas’uliyati ko‘proq metaforik obrazlar orqali ifodalanadi. “Corazón de piedra”, “alma limpia” kabi birliklar inson psixologiyasi va ichki dunyosini aks ettiruvchi konseptual metaforalar hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mattiyev A. Kognitiv tilshunoslikda metafora konseptualizatsiya vositasi sifatida: ingliz va o‘zbek tilshunosligi tajribasi // *Kokand University Herald*. – 2025. – №1. – B. 145–152.
2. Arislanova M.Z. Kognitiv tilshunoslik: til va tafakkur o‘rtasidagi ko‘prik // *Scientific Journal Platform*. – 2025. – №6(2). – B. 88–94.
3. Tilshunoslikda pragmatik va kognitivlikning o‘rganilishi // *Academic Research in Modern Science*. – 2023. – №4. – B. 57–63.
4. Metafora va uning jahon va o‘zbek tilshunosligida o‘rganilish tarixi // *Educational Research in Universal Sciences*. – 2023. – №2(12). – B. 201–207.